

**ЛЕМКІВСЬКІ ТА НАДДНІСТРЯНСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ОЗНАКИ
ІНДИКАТИВНОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ
СЕЛА ГЛИБОКА НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ**

У статті на говірковому матеріалі проаналізовано мовні риси лемківського та наддністрянського діалектів на рівні парадигми дієслів теперішнього, минулого і майбутнього часу. Встановлено мовні фактори, які позначились на вживанні діалектних граматичних форм дійсного способу дієслова.

Ключові слова: граматична форма, парадигма, лемківський діалект, наддністрянський діалект, південно-західне наріччя.

Неперервні процеси взаємодії різних діалектів української національної мови і надалі залишаються важливим об'єктом різноаспектних лінгвістичних студій, зокрема й досліджень діалектної словозміни. З огляду на це актуальним і надалі є вивчення мовної взаємодії різних діалектів у межах окремих говірок, на формування, поширення й функціонування яких позначився вплив певних факторів – як лінгвальних (зміни в діалекті – результати розвитку самого діалекту і активного впливу літературної мови; інтеграція діалектів; перебудова діалектних систем із поширенням регіональних видозмін тощо), так і позалінгвальних (соціальні й соціально-психологічні чинники, історичні умови виникнення літературної мови, реальні умови поширення літературної мови: міждіалектні контакти, вплив інших мов тощо). До теренів поширення таких говірок можна віднести село Глибока Коломийського району Івано-Франківської області. У цьому населеному пункті з середини ХХ ст. компактно мешкають переселенці з етнічних українських земель на території сучасної Польщі – лемки, про що свідчать як місцеві культурологічні дослідження й нариси, так і фахові монографії [див. 2, с.77; 3, с.56; 7].

Наша розвідка має на меті виявити лемківські та наддністрянські діалектні особливості індикативних форм дієслова у говірці, носіями якої є українці-представники різних етнічних груп, а також встановити мовні чинники, що зумовлюють говіркові ознаки. Порівняно з іншими лексико-граматичними класами слів дієслово в аналізованій говірці відзначається найбільшою кількістю ознак діалектного мовлення. Різноманітність говіркових особливостей форм дієслова зумовлена насамперед специфікою його лексико-граматичної семантики, функціонального навантаження у мові й мовленні. Мовні ознаки лемківського і наддністрянського діалектів у говірці можна простежити в різних формах дійсного способу на рівні опису парадигми теперішнього, минулого та майбутнього часу дієслів *думати, співати, знати, писати, ходити, нести, вести, робити, кропити*, зафіксованих відповідним чином у говірковому тексті. Аналіз показує, що у вживанні різних граматичних часових форм дієслів в обстежуваній говірці переважають лемківські діалектні ознаки.

Говіркові форми дієслів теперішнього часу відзначаються мовними особливостями, притаманними і наддністрянському, і лемківському діалектам. Так, дієслова першої особи однини фіксують такі форми: *д́умам, спі́вам, зна́ю, пі́шу, хóджу, не́су, ве́ду, рóб'ю, крóп'ю*. Наведені словоформи (насамперед у питомо лемківських рефлексах) фіксують наголос на передостанньому складі. Ця діалектна риса, що загалом фіксується і в деяких інших південно-західних говорах, очевидно, спричинена аналогічними впливами західнослов'янських мов, зокрема польської [6, с.102; 8, с.309]. Також виразним впливом польської мови зумовлені в говірці і форми деяких дієслів колишніх *je*-основ типу *д́умам, спі́вам* [див. 4, с.95], тоді як у більшості випадків фіксуються форми, притаманні і наддністрянському діалекту. Збереження в межах говірки приголосного [j] у дієсловах типу *рóб'ю, крóп'ю* є результатом певних морфологічних процесів, що виявляються в деяких південно-західних говорах, у тому числі лемківському та наддністрянському. В окремих південно-західних діалектах наявність

давнього [j] у першій особі однини, на думку деяких дослідників, зумовлене аналогічним впливом форм третьої особи множини [1, с.131].

У другій особі однини говірка фіксує такі дієслівні форми: *думаєш, співаєш, знаєш, пишеш, ходиш, несеш, ведеш, робиш, кропиш*. Як видно, говіркові ознаки мають, за незначними винятками, дієслова колишніх *je-*основ, що теж притаманно окремим діалектам західнокарпатського ареалу [1, с.132]. Третя особа однини позначена такими діалектними рисами, як вживання стягнених форм деяких дієслів, нетиповий для літературної мови та багатьох діалектів наголос, а також ствердіння кінцевого [t']: *думат, співат, знає, пише, ходит, несе, веде, робит, кропит*. Остання ознака є притаманною покутсько-буковинській групі говорів. Так, досліджуючи сусідній з наддністрянським покутський діалект, М. Лесюк умотивовує ствердіння [t'] в закінченнях дійсного способу дієслів впливом на них флексії давньої форми вказівного займенника чоловічого роду *тъ* [5, с.130]. Пояснюючи вказівний займенник *тъ*, дієслово-предикат зазнало веляризації кінцевого [t']. Очевидно, дієслівна флексія у діалектах зазнала уподібнення до закінчення суб'єкта (-ь).

У множинних формах дієслів фіксуються такі говіркові ознаки, як переміщення наголосу на передостанній склад, що охарактеризовано вище, а також ствердіння притаманного літературній мові палатального [t']: 1 ос. – *думаємо, співаємо, знаємо, пишемо, ходимо, несемо, ведемо, робимо, кропимо*; 2 ос. – *думаєте, співаєте, знаєте, пишете, ходите, несете, ведете, робите, кропите*; 3 ос. – *думають, співають, знають, пишуть, ходять, несуть, ведуть, роб'ят, кроп'ят*. Очевидно, ствердіння кінцевого [t'] у словоформах третьої особи множини пояснюється аналогічними уподібненнями до форм третьої особи однини. Значно рідше у говірці вживаються дієслова, в закінченнях яких відбувся перехід флексійного [a] після м'яких та шиплячих приголосних у голосний переднього ряду, наприклад: *ходім, роб'ім, кроп'ім*. Ця риса характерна для діалектів покутсько-буковинської групи, зокрема і наддністрянського [8, с.481 – 482].

Із дієслів минулого часу в говірковому мовленні вживаються як прості, так і складні, рідше складені форми. В обстежуваній говірці у минулому часі дієслів виявлено низку мовних ознак, етимологічно пов'язаних насамперед із лемківським говором, натомість наддністрянські діалектні особливості проявляються меншою мірою. У багатьох діалектах сучасні форми минулого часу своїм походженням, як відомо, сягають давніх форм перфекта з опущеним допоміжним дієсловом [1, с.99]. Вони містять залишок допоміжного дієслова із граматичним значенням часу й особи. Проте в аналізованій говірці залишки колишнього перфекта збереглися не в усіх особових формах дієслів, а лише в деяких – насамперед тих, у яких дієслова диференціюються за граматичними родами. Це, зокрема, перша особа однини, у межах якої говіркове мовлення фіксує подвійні форми: *дúмов* і *думóв-єм* (чоловічий рід) – *думáва* і *думáва-м* (жіночий рід), *спíвав* і *співóв-єм* – *співáва* і *співáва-м*, *знóв* і *знóв-єм* – *знáва* і *знáва-м*, *пíсов* і *писóв-єм* – *писáва* і *писáва-м*, *хóдив* і *ходíв-єм* – *ходíва* і *ходíва-м*, *нjúс* і *нjúс-єм* – *нéсва* і *нéсва-м*, *в'юв* і *в'юв-єм* – *вéва* і *вéва-м*, *рóбив* і *робíв-єм* – *робíва* і *робíва-м*, *крóпив* і *кропíв-єм* – *кропíва* і *кропíва-м*. Таким чином, в аналізованій говірці частково збереглися форми першої особи однини і множини давньоукраїнського перфекта, що рефлексуються як колишні форми дієприкметника на *-ль*, *-ла*, (носій основного лексичного значення) із залишком допоміжного дієслова *бути* у формі першої особи теперішнього часу. При цьому виявлено, що кінцевий приголосний основи дієслова у формі жіночого роду зазнав певних фонетичних видозмін – він став лабіальним. Очевидно, це теж можна пояснити впливами польської мови, де в аналогічних формах уживається приголосний [ʎ] з відповідною вимовою: *znałam*, *dumałam* та ін. Натомість у другій та третій особах однини, а також в усіх множинних особових формах складні форми минулого часу не зафіксовано. Однина, друга і третя особові форми: *дúмов* (чоловічий рід) – *думáва* (жіночий рід) – *думáво* (середній рід); *спíвов* – *співáва* – *співáво*; *знóв* – *знáва* – *знáво*, *пíсов* – *писáва* – *писáво*, *хóдив* – *ходíва* – *ходíво*, *нjúс* –

не́сва – не́сво, в'ю́в – ве́ва – ве́во, ро́бив – ро́бив – ро́біво, кро́пив – кро́піва – кро́піво. Множина, перша, друга і третя особові форми: *співа́ли, зна́ли, писа́ли, ходи́ли, не́сли, ве́ли, робі́ли, кро́тили.* Як видно, наведені говіркові форми у множині не фіксують кінцевого губного приголосного основи, чим уподібнюються до літературних форм.

Менш поширеними у глибоцькій говірці є складені дієслівні форми минулого часу типу *був писав, була ходила*, які в деяких південно-західних діалектах, у тому числі і в наддністрянському, є залишками давніх дієслівних форм плюсквамперфекта [1, с.142]. Такі рефлекси дієслів минулого часу у говірці також засвідчують мовну взаємодію аналізованих діалектів.

Дієслова минулого часу у доконаному виді не фіксують суттєвих діалектних відмінностей: *виду́мов* (чоловічий рід) – *видума́ва* (жіночий рід) – *видума́во* (середній рід) *видума́ли* (множина); *заспі́вов* – *заспіва́ва* – *заспіва́во* – *заспіва́ли*; *за́знов* – *зазна́ва* – *зазна́во* – *зазна́ли*; *напи́сов* – *написа́ва* – *написа́во* – *написа́ли*; *похо́див* – *походи́ва* – *походи́во* – *походи́ли*; *прі́нюс* – *прине́сва* – *прине́сво* – *прине́сли*; *ві́дв'ю́в* – *відве́ва* – *відве́во* – *відве́ли*; *зро́бив* – *зробі́ва* – *зробі́во* – *зробі́ли*; *покро́пив* – *покропі́ва* – *покропі́во* – *покропі́ли*. У цих словоформах слід виділити типовий для лемківських говірок наголос на другому від кінця складі. Лише поодинокі в говірці вживаються словоформи доконаного виду з типовим для наддністрянського діалекту префіксом *ві-* на місці нормативного *ви-* (*відумав, віписав, вініс* тощо). Можна припустити, що підвищена вимова нормативного префіксального *[u]* в дієсловах зумовлена синтаксичними діалектними особливостями. У говіркових синтаксичних конструкціях зазначені дієслова-присудки передбачають при собі найчастіше прийменник *від*, який, входячи до складу непрямого додатка (субстантив або займенник у непрямому відмінку), міг позначити вплив на вимову префіксального голосного дієслів: *ві́йду від татови, ві́грают від них*.

Для досліджуваної говірки в основному характерне вживання двох способів передачі майбутньої дії: 1) за допомогою простої форми

майбутнього часу дієслова; 2) за допомогою аналітичної форми. Аналіз говіркової словозміни майбутнього часу дієслів засвідчує, що в недоконаному виді вживаються складені словоформи, а у формально доконаному виді – прості.

Парадигма дієслів майбутнього часу однини у недоконаному виді фіксує типові ознаки лемківського діалекту. Вони проявляються у формі усіх трьох граматичних родів основного дієслова у першій, другій та третій особах однини. Перша особа однини: *б́уду д́умов* (чоловічий рід) – *б́уду думáва* (жіночий рід); *б́уду спі́вов* – ...*спі́ва́ва*; *б́уду знóв* – ...*знáва*; *б́уду пі́сов* – ...*писáва*; *б́уду хóдив* – ...*ходíва*; *б́уду ню́с* – ...*не́сва*; *б́уду в'ю́в* – ...*ве́ва*; *б́уду рóбив* – ...*робíва*; *б́уду крóпив* – ...*кропíва*. Друга особа однини: *б́удеш д́умов* – ...*думáва*; *б́удеш спі́вов* – ...*спі́ва́ва*; *б́удеш знóв* – ...*знáва*; *б́удеш пі́сов* – ...*писáва*; *б́удеш хóдив* – ...*ходíва*; *б́удеш ню́с* – ...*не́сва*; *б́удеш в'ю́в* – ...*ве́ва*; *б́удеш рóбив* – ...*робíва*; *б́удеш крóпив* – ...*кропíва*. Третя особа однини: *б́уде д́умов* – ...*думáва*; *б́уде спі́вов* – ...*спі́ва́ва*; *б́уде знóв* – ...*знáва*; *б́уде пі́сов* – ...*писáва*; *б́уде хóдив* – ...*ходíва*; *б́уде ню́с* – ...*не́сва*; *б́уде в'ю́в* – ...*ве́ва*; *б́уде рóбив* – ...*робíв*; *б́уде крóпив* – ...*кропíва*. У множинних формах говірковій відмінності фіксуються у наголосі дієслова-зв'язки, а також у застиглій граматичній формі основного дієслова: перша особа – *будéмо думáли*; *спі́вали*; *знáли*; *писáли*; *ходíли*; *не́сли*; *ве́ли*; *робíли*; *кропíли*; друга особа: *будéте думáли*; *спі́вали*; *знáли*; *писáли*; *ходíли*; *не́сли*; *ве́ли*; *робíли*; *кропíли*; третя особа: *б́удут думáли*; *спі́вали*; *знáли*; *писáли*; *ходíли*; *не́сли*; *ве́ли*; *робíли*; *кропили*. У наведених дієсловах спостерігається типова для лемківського говору діалектна особливість майбутнього часу – залишки особових форм колишнього дієприкметника на *-ль*, який в аналізованих формах виступає дієсловом з основним лексичним значенням. Щоправда, у граматичних формах однини під впливом польської мови кінцевий приголосний цих дієслів артикулюється як губний.

Говіркові форми простого майбутнього часу доконаного виду творяться шляхом приєднання до особових форм теперішнього часу префіксів, що

мають значення завершеної дії. Лемківські діалектні риси простежуються практично в усіх словоформах однини і множини. Однина: *прид́умам, засп́ивам, зазн́аю, напи́шу, підій́ду, прин́есу, відв́еду, зрób'ю, покрóп'ю* – перша особа; *прид́умаш, засп́иваш, зазн́аєш, напи́шеш, підій́деш, прин́есеш, відв́едеш, зрóbиш, покрóпиш* – друга особа; *прид́умат, засп́иват, зазн́ає, напи́ше, підій́де, прин́есе, відв́еде, зрóbит, покрóпит* – третя особа. Множина: *прид́умаємо, засп́иваємо, зазнаємо, напи́шемо, підій́демо, прин́есемо, відведемо, зрóbимо, покрóпимо* – перша особа; *прид́умаєте, засп́иваєте, зазнаєте, напи́шите, підій́дете, прин́есете, відведе́те, зрóbите, покрóпите* – друга особа; *прид́ума́ють, засп́ива́ють, зазн́ають, напи́шут, підій́дут, прин́есут, відв́едут, зрób'ят, покрóп'ят* – третя особа. Наведені дієслова майбутнього часу виявляють діалектні риси, притаманні іншим словоформам, насамперед теперішнього часу (веляризація кінцевого [m'], наголос на передостанньому складі та ін.), про які йшлося вище.

Опис говірки села Глибока на рівні словозміни теперішнього, минулого та майбутнього часу дієслова дає підстави стверджувати, що діалектні ознаки аналізованих граматичних форм зумовлені такими лінгвальними факторами, як збереження історичних дієслівних форм, аналогічні граматичні процеси в межах дієслівної парадигми, впливи суміжних мов та діалектів. Подальші всебічні дослідження говірок, у яких засвідчуються мовні риси різних діалектів, є актуальними з огляду на перспективи різноаспектного вивчення мовної природи діалектизмів, їх функціонування на різних структурних рівнях мови.

Dialect peculiarities in the grammar usage of the verb in present, past and future tenses has been analysed in this article in dialects. The language factors which had some influence on the verb paradigm in Lemko and above Dniester dialects are determined.

Key words: grammar form, paradigm, Lemko and above Dniester dialects, the south-western dialect.

Література

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Енциклопедія Коломийщини / За ред. М. Васильчука. – Т. 4. – Коломия: Вік, 2006. – 228 с.
3. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В. Грещук, В.І. Кононенко, М.П. Лесюк та ін. – Київ – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – 315 с.
4. Жилко Ф.Т. Нарис з діалектології української мови. – К., 1955. – 316 с.
5. Лесюк М.П. Покутський говір як різновид української національної мови // Ямгорів. – 1997. – № 9 – 10. – С. 121 – 130
6. Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.
7. Пащак Я. Родимий край, село родиме: Документальний нарис. – К.: Веселка, 2001. – 206 с.
8. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. Бажана», 2004. – 823 с.